

Makale / Article

Ignaz Goldziher ve Muarızları: Goldziher'in Metodu, Bazı Tezleri ve Bunlara Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili

Emirhan Tambađ*

Özet

Ignaz Goldziher Batı'da ve İslam dünyasında önemli etkileri olan bir oryantalisttir. Hadis alanındaki iddiaları ve metodolojisi çığır açıcı olmuş ve kendisinden sonraki birçok oryantalistte de ilham vermiştir. Bununla birlikte Goldziher'in görüşleri çeşitli açılardan eleştirilere maruz kalmıştır. Bu makale, Goldziher'in görüşlerini ve muhaliflerinin itirazlarını bir arada değerlendirerek bir neticeye varmayı amaçlamaktadır. Öncelikle Goldziher'in hadis metodolojisinden bahsedilmiş daha sonrasında ise kullandığı kaynaklar incelenmiş en sonunda ise bazı görüşlerinden ve bu görüşlere yöneltilen tenkitler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ignaz Goldziher, hadis, tenkit, metodoloji, tarihi-tenkit metodu.

Abstract

Ignaz Goldziher significantly influenced both the Western and Islamic worlds. His innovative approaches and methodologies in the study of hadith marked a turning point, inspiring numerous subsequent Orientalists. Despite this, Goldziher's perspectives have faced criticism from various quarters. This article seeks to draw a conclusion by jointly assessing Goldziher's and his critics' viewpoints. It begins with an examination of Goldziher's Hadith methodology, followed by an analysis of his sources, and concludes with a review of selected opinions alongside the criticisms they have attracted.

Keywords: Ignaz Goldziher, hadith, criticism, methodology, historical-critical method.

* Ar. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Hadis Anabilim Dalı, emirhantambag@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5181-9399.

1. Giriş

Batılı hadis çalışmaları arasında önemli bir yer tutan ve dönüm noktasını teşkil eden isim şüphesiz Ignaz Goldziher'dir (ö. 1921). Nitekim onun hadis hakkındaki iddialarının Batı ve İslâm dünyasına büyük etkisi¹ hatta kendisinden sonra farklı alanlarda yapılan oryantalist çalışmalara metodolojisi ile yol göstermesi² mezkûr payeyi elde etmesine zemin hazırlamıştır. Batı ve İslâm dünyasında bu denli etkiye sahip bir isim olarak kendisine birçok menfi yahut müspet tenkide yöneltmiştir. Bu nedenle makalede, Goldziher'in tenkit edilen bazı görüşleri ele alınacak, kendisiyle muarızlarının değerlendirmeleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

2. Goldziher'in Metodu ve Etkilendiği Kişiler

Goldziher'in hadise yaklaşımının ve bu yaklaşıma dair eleştirilerin mahiyetinin anlaşılması için Goldziher'in etkilendiği kişilerin fikrî konumunun ve ayrıca Goldziher'in Batı düşüncesinden ve Kutsal Kitap incelemelerine dair çalışmalardan miras aldığı tarihî tenkit metodunun³ felsefî arka planının anlaşılması gerekmektedir. Goldziher her ne kadar kendisinden öncekilerin isimlerini tek tek vererek etkilendiği kişilerden açıkça bahsetmese de⁴ onun ortaya koyduğu görüşleri, seleflerinin görüşleriyle mukayese ederek; İslâm üzerine çalışmasında Reinhard Dozy'nin (ö. 1883), kutsal metinlerin tenkidi konusunda William Muir'in (ö. 1905), filolojik yöntemlerin kullanımı hususunda Heinrich L. Fieischer'in, dinî düşüncenin reformu hususunda da Abraham Geiger'in (ö. 1874) etkisinin olduğu söylenebilir.⁵ Tüm bunların yanında her ne kadar Sprenger'in (ö. 1893) aksine hadis usûlüne ve isnada önem vermeyerek kendi tezlerini sadece metinler üzerinden desteklemiş olsa da⁶ hadisin aslen şifâhî rivayetle kayıtladığına dair yaygın inancın eleştirisinde Sprenger'den

1 Sabri Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 396.

2 Ali Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2006), 43-44.

3 Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 48; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 135; Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme*, 38; İbrahim Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar-Örnek Metinler*, haz. Ahmet Yücel (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 32.

4 Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis*, 397.

5 Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", 24, 4. Dipnot.

6 Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme*, 43.

etkilenmiş görünmektedir.⁷

Goldziher'in Kitâb-ı Mukaddes'e uygulanan tarihi tenkit metodunu hadis çalışmalarında da kullanmasının arka planında Arap ve Sami dilleri filolojisine ve Hegel felsefesine⁸ dair aldığı dersler bulunmaktadır.⁹ Nitekim Hegel'in (ö. 1831) tarih felsefesinin en temel ögesi olan *diyalektik kuramı*; "herhangi bir kavramın önce türetip sonra yadsıdığı kendi karşıtıyla zorunlu bir ilişki içinde bulunuşunu betimler; öyle ki, kavramın yaşayışı karşıtlarını yaratma ve aşmayla olur."¹⁰ Nitekim Goldziher de hadis incelemelerinde Emevîler-Abbâsiler (serkeşlik-muttakîlik),¹¹ Hadis ehli ve Rey ehli (nakilcilik-akılcılık)¹² gibi karşıtların bilgisinden ve etkileşiminden uzunca bahsederek, bunları hadislerin ortaya çıkış tarihini belirleme konusunda en temel ölçü olarak tanımlamış ve belli tezleri bu yöntem üzerinden savunmuştur.¹³ Yine Hegel'e göre dünya tarihi; *Geist*'in (Tin) kendinde ne olduğunun bilgisini işleyip geliştirmede sergilenişi olup *Geist*'in ilk belirtileri de bütün tarihi kendi içinde kapsamaktadır.¹⁴ Dolayısıyla tarih, teleolojik bir tarzda *Geist*'in ve özgürlüğün zaman geçtikçe bir bütüne doğru gelişmesiyle anlaşılmalıdır.¹⁵ Ayrıca Hegel'e göre Müslümanlık soyut *Geist*'a doğru olan bir arınmayı hızlandırmış ve kendisinden önceki Hinduizm ve Yahudilik gibi dinlerin aksine Bir'e tapınmayı biricik hale getirmiş, tüm ulus, kast, kabile ve mülkiyete bağlı politik hakları iptal etmiş ve yalnızca inanan olarak insana değer vermiştir.¹⁶ Hegel'in Müslümanlık özelindeki bu düşüncesi de keza Goldziher'in "Mürüvvet ve Din" makalesindeki Peygamber tarafından telkin

7 Mehmed Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 23.

8 Nitekim Kutsal Kitap'ın tarihi için kullanılan bu metot, Hegel'in diyalektik tarih anlayışının etkisinde kalarak oluşturulmuştur. Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme*, 14.

9 Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", 32.

10 Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019), 154.

11 Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç - Muhammed Said Hatiboğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 2/49-124, 2/125-182.

12 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/125-182.

13 Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 161.

14 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarih Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2006), 21.

15 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 759; Henry Walsh - Bruce Wilshire, "Metafizik Nedir?", *Metafiziğe Giriş*, ed. ve çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001), 54-58.

16 Hegel, *Tarih Felsefesi*, 262-263.

edilen kabileciliğin reddi ve soyut inanca yönelme ile ilgili ifadeleriyle¹⁷ benzerlik göstermektedir. Tüm bunlar sebebiyle Goldziher'in tezleri eleştirilirken bir kısım fer'î meselelerde beyan ettiği görüşlerinden ziyade evvela kullandığı metodolojiye yahut savunduğu tezlerin metodolojisine uygunluğuna dair tenkitler yapılmalıdır. İslâm dünyasındaki eleştiriler ise Goldziher'in metodolojisinden ziyade bazı ayrıntı meselelere yoğunlaşan eleştiriler olduğundan dolayı istenileni pek de karşılar mahiyette değildir.¹⁸

3. Goldziher'de Kaynak Kullanımı

Goldziher kitabının önsözünde kullandığı önemli kaynakları sıralamıştır. Bunlar arasında *Kütüb-i Sitte*'ye ek olarak *Sünenü'd-Dârimî* ve *el-Muvaftâ*' dikkat çekmektedir. Bunlara ek olarak İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu muhtelifi'l-hadisî* ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr* gibi o dönem henüz yazma hâlindeki eserler de elinde bulunmaktadır. Tarih alanında ise elinde bulunan en muteber kaynak Taberî (ö. 310/923) ve Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) eserlerinin yanında¹⁹ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Târihu'l-hulefâ* isimli eseridir.²⁰ Hâlihazırdaki bu tabloya bakıldığında Goldziher'in elinde yazma olarak duran birçok hadis usûlü eserinden faydalanamadığı kolayca anlaşılmaktadır.²¹ Dolayısıyla Goldziher'in elindeki kaynakların yeterli olmadığı, eğer elinde yeterli kaynak bulunsaydı daha tutarlı tezler ortaya koyabileceği rahatlıkla söylenilebilir.

Goldziher kaynak eksikliği dışında iddiasını ispatlamak için evleviyetle Ehl-i sünnet dışındaki kaynakları kullanması ve bu yüzden de sık sık Şia' ve Mu'tezile kaynaklarına başvurması iddiası ile de itham edilmiştir.²² Hâlbuki kendisi bu şekilde bir eleştiriye hak etmemektedir. Nitekim kitabında Şia' mezhebine mensubiyetiyle²³ dikkati çeken en önemli kişi Ya'kûbî'dir (ö. 292/905'ten sonra). O da her ne kadar İslâm tarihini İmâmiyye Şi'âsı bakışı açısından değerlendirse

17 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 1/41, 48.

18 Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", 42, 52. Dipnot.

19 Beşir Nasr, "Goldziher'in 'Muhammedanische Studien' Adlı Kitabı: Metodu ve Kaynakları", *Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak*, çev. Yavuz Köktaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 175-176. İlgili kaynak aynı yerde Goldziher'in tüm kaynakçasını listelemiştir.

20 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/14-15.

21 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 24.

22 Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", 43-44.

23 Nitekim Goldziher de Onun Şi'î olduğunu vurgulamıştır. Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/25.

de mutedil bir tarihçi olarak bilinmektedir.²⁴

Goldziher ayrıca gereksiz kaynakları kullanmasıyla da eleştirilmiştir. Söz gelimi o, içinde birçok uygunsuz içeriği de barındıran ve âşıklar, deliler gibi kişilerden gelen çeşitli haberleri içeren Ebü'l-Ferec el-İsbehânî'nin (ö. 356/967) *Kitâbu'l-Eğânî* isimli eserinden çokça yararlanmışır.²⁵ Ayrıca bu eserde geçen bilgileri tahrif ederek kendi tezine hizmet ettirdiği de bir vakıadır. Nitekim o, şair İbn Meyyâde'nin Muhammed (s.a.v.) ailesini Benî Mervân'a üstün tuttuğu için değnek cezasına çarptırıldığını bundan da Emevîler'in kendilerini âl-i Resûle üstün tuttuklarını ifade etmiş ve kaynak olarak da *el-Eğânî*'yi ve yine orada geçen A'sâ Hemdân'ın bir beytini²⁶ göstermiştir.²⁷ Hâlbuki Beşir Nasr bu iddiayı tenkit ederek; ilgili şiirin Benî Mervân'ın zemmine değil mehdine yönelik olduğunu, Goldziher'in ise şiirin başındaki: “وَجَدْنَا بَنِي مَرْوَانَ خَيْرَ أُمَّةٍ... وَأَعْظَمَ هَذَا الْخَلْقَ حِلْمًا وَسُودًا” “Bulduk Benî Mervân'ı yöneticilerin en hayırlısı/ Onların en üstün huyları ise hilm ve saygınlığı”²⁸ kısmını almadığını, zaten A'sâ Hemdân'ın ölüm sebebinin de bu olmayıp otoriteye isyan etmesi olduğunu, esir düştüğünde ise otoriteyi övmeye başladığını ve bu iki yüzlü durumundan dolayı da Haccâc'ın onu öldürttüğünü söylemektedir.²⁹ Hâlbuki bu itirazın bir anlamı yoktur zira Goldziher'in bahis mevzuu ettiği şey şairin ölümü değil değnek cezasına çarptırılmasıdır. Şairin değnek cezasına çarptırılmasının sebebi ise Benî Mervân'ı zemmetmesi değil Hz. Peygamber'in neslini ona üstün tutmasıdır. Dolayısıyla şiirin baş kısmında geçen övgü ibaresi Goldziher'in iddiasını nakzeden bir durum değildir. Bunun yanında Goldziher'in şiirleri ve bazı haberleri içeren bu kaynağı kullanması kendi metodu açısından değerlendirildiğinde makbul gözükmektedir. Nitekim Goldziher bu kaynağı hem filolojik konularda hem de dönemin sosyo-politik ve teo-politik durumunu anlama hususunda kullanmıştır.

24 Murat Ağarı, “Ya'kûbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/287.

25 Nasr, “Goldziher'in 'Muhammedanische Studien' Adlı Kitabı: Metodu ve Kaynakları”, 176.

26 وَخَيْرَ قُرَيْشٍ فِي قُرَيْشٍ أَرْوَمَةٌ وَأَكْرَمُهُمْ إِلَّا النَّبِيَّ مُحَمَّدًا

27 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/140.

28 Ebü'l-Ferec İsbehânî, 'Alî b. el-Huseyn el-Ğureşî el-İsbehânî, *el-Eğânî* (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1415), 6/332.

29 Nasr, “Goldziher'in 'Muhammedanische Studien' Adlı Kitabı: Metodu ve Kaynakları”, 177-178.

4. Goldziher'e Yapılan Eleştirilerin Temel Parametreleri

4.1. Metni Esas Alarak İsnada Önem Vermemesi

Goldziher'e göre; hadisin isnadı sahih olduğu zaman hiçbir Müslüman, tarihî bilgiye yahut akla aykırı olsa bile ona muhalefet edemez.³⁰ Kimsenin aklından metnin mantikî yahut tarihî bir uyumsuzluğa sahip olması gerekçesiyle isnadın sıhhatine dair bir şüphe geçmez. Bilakis hadisin sıhhati râviler arasındaki silsilenin kusursuzluğuna ve râvilerin güvenilirliğine bağlıdır, velev ki mezkûr sıkıntılar en göze batır derecede olsa dahi Müslüman münekkit bu uyumsuzluğa sessiz kalmaktadır.³¹ Her ne kadar Goldziher'in bu görüşü *-muâraza* metodu, Mu'tezile ve Rey ehlinin metin tenkitleri ve Hz. Â'îşe'nin kendisinin yanında zikredilen hadislere yönelik eleştirileri temel alınarak- tenkit edilmeye³² müsait bir görüş olsa da³³ onun isnadın öncelenmesi ile ilgili ifadesinin hadis ehline yönelik olduğu izlenimi hâsıl olmaktadır. Nitekim İbn Fûrek hadisçilerin metin tenkidinden ziyade isnad tenkidini esas aldıklarını belirtmiştir.³⁴ Goldziher ise zaten re'ycilerin kendilerine arz edilen hukûkî meselelerde hadise hiç ihtiyaç duymadıklarını hadisçilerin ise hadise dayanmadan tek bir adım bile atmadığını belirtmiştir.³⁵ Her ne kadar bu görüşü birçok açıdan tartışılır olsa da³⁶ Goldziher bu ifadesi ile muhaddislerin hadise verdiği öncelikten dem vurarak hadisçilerin isnad odaklı oldukları üzerinde durduğu izlenimini vermektedir. Yoksa o re'y ehlinin hadise karşı metni inceleyen duruşundan habersiz değildir. Yüksek ihtimalle Goldziher hem bu sebepten hem de metni esas alan yöntemin öncüsü olduğundan,³⁷ kendi metodolojisine uygunluğu sebebiyle sadece

30 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 161.

31 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/205.

32 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 163-166.

33 Nitekim İslam âlimlerinin akla ve tarihe arz ettikleri hadisler mevcuttur. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 487-493.

34 İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Ensârî el-İsbehânî, *Muşkilu'l-Ĥadîs ve Beyânuhu*, thk. Mûsâ Muhammed 'Alî (Beirut: 'Âlemu'l-Kutub, 1405/1985), 49.

35 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/113.

36 Söz gelimi Evzâ'î: "Biz Ebû Hanife'yire'y ile hükmettiği için kınamıyoruz. Biz de re'y ile hükmediyoruz. Fakat biz onu, kendisine Peygamber'den bir hadis geldiği halde o hadise muhalefet etmesinden dolayı kınıyoruz." demiştir. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vilu Muhtelifi'l-Ĥadîs*, thk. Muhammed Muhyiddin el-Eşfar (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî - ed-Davha: Muessesetu'l-İşrâk, 1420), 103. Dolayısıyla kimin re'yci kimin hadisçi olduğu ayrımı net olarak yapılamamaktadır.

37 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 179.

hadislerin metni üzerinde durmuştur. Dolayısıyla ona isnadı önemsemediği³⁸ gerekçesiyle yapılan eleştirilerin kendi metodolojisi açısından pek bir kıymeti kalmamaktadır. Söz gelimi; Goldziher'in "bir saray ilahiyatçısı" olan Gıyâs b. İbrahim'in halifenin rızasını kazanmak için hadis uydurduğuna dair naklettiği ve bundan da hadis uydurma faaliyetlerinin yaygınlığına hükmettiği haberin³⁹ Gıyâs b. İbrahim'e dair cerh ifadelerinin nakledilerek çürütülmeye çalışılması⁴⁰ makul görünmemektedir. Zira Goldziher'e göre rivayetler de diğerleri gibi herhangi bir tarihî veri mesabesinde olduğu için senede dayalı sıhhat yahut da 'af hükmünün onun için bir kıymeti yoktur.⁴¹ Ayrıca hem Goldziher bu kişinin hadis uydurduğuna muhalif değildir, hem de Goldziher'in hadis uydurma faaliyetlerinin sarayda bile gerçekleşebildiğine dair iddiasının tam olarak nakzolunduğu söylenemez.

4.2. Keyfi Kurgularla Spekülatif Hükümler Vermesi

Goldziher'in eleştirildiği bir başka nokta da tezlerini oluştururken kullandığı metodun herhangi bir teknik hüviyete sahip olmayıp ihtimallerden hareketle yapılan birtakım kurgulara dayanmasıdır.⁴² Söz gelimi anekdot olarak naklettiği ve tarihî güvenilirliği sorgulanmamış birkaç olaydan hareketle yaptığı kesinleştirilmiş genellemeler bunların içinde zikredilebilir. Nitekim Motzki (ö. 2019), Goldziher'i güvercin hadisesi hususunda aşağıdaki ifadelerle eleştirmiştir:

Goldziher okuyucularına, bu çeşit tahrif edilmiş hadislerin temel hadis kaynaklarına girdiğini ve/veya diğer âlimlerce ciddiye alındığını gösteren bir kanıt borçlu değil midir? (...) O, sadece salt imkândan bir olgu çıkarabilmektedir. (...) Goldziher'in tarihlendirmesi tek tek bazı hadisler için doğru olabilir. Ancak o, bu tarihlendirmenin hadisin geneli için geçerli olduğunu ispat etmemektedir.⁴³

Benzeri bir çıkarımı İmam Mâlik'in *Muvafta*' nüşhaları arasındaki farkları anlatırken de yapar. Ona göre Mâlik kendisine takdim edilen nüşhaları geniş bir kayıtsızlıkla onaylamış ve *Muvafta*'ı eliyle yazan bir kişinin nüşhasıyla ilgili de *aḥbarenâ* ve *ḥaddešenâ* sigalarını kullanmasına *icâzet* verdiğini belirtmiştir.

38 Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme*, 43.

39 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/102.

40 Talat Koçyiğit, "Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1-4 (1967), 55.

41 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 253.

42 Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği", 50; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 171-172.

43 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 269.

Dolayısıyla bu nüshaları Mâlik yakından tedkik etmemiştir.⁴⁴ Hâlbuki Goldziher İmam Mâlik'in kendi nüshasını güncellemiş olabileceği yahut *icâzet* verdiği nüshanın sağlamasını yapmış olabileceği ihtimalini hiç dile getirmemiş ve bu konudaki iddiasını takviye eden başka bir rivayet de zikretmemiştir.

4.3. Naklettiği Metinlerde Tahrifler Yapması veya İddiasına Zıt Metinleri Görmezden Gelmesi

Goldziher'in eleştirildiği başka bir konu, tezlerine delil olarak zikrettiği nakillerde tahrifler yapması yahut ilgili kaynaktaki ibareleri yanlış anlamasıdır. Söz gelimi Goldziher hadislerin uydurulmasının Mu'âviye'nin emriyle Muğire b. Şu'be aracılığıyla başladığını söyler. Nitekim Mu'âviye, ona gönderdiği mektupta aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Ali'yi tahkir etmekten ve ona sövmekten, Osman'a ilahî rahmet dilemekten, Ali'nin arkadaşlarını kötölemekten, onları kendinden uzak tutmaktan ve hadis kaynakları olarak kabul etmemekten hiç geri kalmayasın. Buna mukabil Osman zümresini devamlı şekilde çok medhet, onları muhitine al ve hadis kaynağı olarak dinle.⁴⁵

Hâlbuki metnin orijinali şu şekildedir:

لا تتحم عن شتم علي وذمه، والترحم على عُثْمَانَ والاستغفار له، والعيب على أصحاب علي، والإقصاء لهم، وترك الاستماع منهم، وبإطراء شيعة عُثْمَانَ رضوان الله عليهم، والإدناء لهم، والاستماع منهم فقال المُغِيرَةُ: قَدْ حَرَبْتِ وَحَرَبْتِ، وَعَمَلْتِ قَبْلَكَ لِعَيْرِكَ، فَلَمْ يَذْمِ بِِي دَفْعَ وَلَا رَفْعَ وَلَا وَضْعَ، فَسَتَبْلُو فَتَحْمَدُ أَوْ تَذْمُ قَالَ: بَلْ نَحْمَدُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

Ali'ye sövmek ve onu kötölemekten, Osman'a da rahmet okumak ve istiğfar etmekten geri durmayacaksın. Ali'nin taraftarlarını ayıplayacak ve uzak tutacaksın. Buna karşılık Osman'ın taraftarlarını methedecek, kendine yakın tutacak ve dinleyeceksin. [Bunun üzerine] Muğire şöyle dedi: 'Bunları yaptım durdum. Senden önce de başkasına hizmet ettim. [Ancak] birilerini savunmak, yükseltmek veya alçaltmak benim kınanmama yol açmadı. Sen de yapacaksın ve belki övecek belki de kınayacaksın.' Mu'âviye : 'İnşallah öveceğiz' dedi.⁴⁶

Görüldüğü üzere bu ibarede Goldziher'i destekleyen herhangi bir ifade yoktur. Nitekim Mu'âviye'nin emrinin Ali taraftarlarına kulak asmayıp Osman

44 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/303.

45 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/58.

46 Taberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-Ṭaberî, *Târîḫü'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Sîlatu Târîḫ eṭ-Ṭaberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Faḫl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 5/253-254.

tarafatlarını dinlemesine yönelik olduğu bellidir. Burada hadis dinlemek ile ilgili hiçbir ibare yer almamaktadır.⁴⁷ Ayrıca Muğîre'nin ifâdelerinde Mu'âviye'ye karşı muhalefeti andıran sitemli bir hava sezilmektedir.

Goldziher benzer bir hatayı Zühri ile ilgili iddialarında da yapmıştır. Ona göre; Halife 'Abdumelik, 'Abdullâh b. ez-Zubeyr'e verilecek destekten korkarak Mekke'ye yapılan hac ibadetini Kudüs'teki Kubbetu's-Sahra'ya çevirmek ister ve bunu meşrulaştırmak için ise kendisiyle arası çok iyi olan Zühri'ye insanların hac için gidebileceği üç mescit olduğu hadisini uydurtmuştur.⁴⁸ Hâlbuki Zühri'nin bunu uydurduğunu gösteren bir şey Goldziher'in atf yaptığı kaynakta yoktur.⁴⁹ Goldziher'in kaynağı olan Ya'kûbî'nin ifadeleri şu şekildedir:

ومنع عبد الملك أهل الشام من الحج، وذلك أن ابن الزبير كان يأخذهم، إذا حجوا، بالبيعة، فلما رأى عبد الملك ذلك منعهم من الخروج إلى مكة، فضج الناس، وقالوا: تمنعنا من حج بيت الله الحرام، وهو فرض من الله علينا! فقال لهم: هذا ابن شهاب الزهري يحدثكم أن رسول الله قال: لا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: المسجد الحرام، ومسجدي، ومسجد بيت المقدس وهو يقوم لكم مقام المسجد الحرام، وهذه الصخرة التي يروى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وضع قدمه عليها، لما صعد إلى السماء، تقوم لكم مقام الكعبة، فبنى على الصخرة قبة، وعلق عليها ستور الديباج، وأقام لها سدنة، وأخذ الناس بأن يطوفوا حولها كما يطوفون حول الكعبة، وأقام بذلك أيام بني أمية.

'Abdumelik Şamlıların hac yapmasını yasaklamıştı. Bunun sebebi ise İbnu'z-Zubeyr'in hacca gelenlerden biat almasıydı. 'Abdumelik bu durumu görünce insanları Mekke'ye gitmekten alıkoydu. Bunun üzerine insanlar gürültü etmeye başlayarak: 'Beytullâh-ı Harâm'a hac yapmamız yasaklandı. Hâlbuki bu Allah'ın bize farz kıldığı şeylerdendir!' dediler. 'Abdumelik ise: "İşte bu İbn Şihâb ez-Zühri size Peygamber'in: 'Yalnızca üç mescide gitmek için binekler hazırlanır! Mescidu'l-Harâm, benim mescidim ve Beytu'l-Makdis mescidi' sözünü size rivayet ediyor. İşte o [Beytu'l-Makdis mescidi] de sizin için Mescidu'l-Haram yerine geçer. Peygamber'in semâya çıkarken ayağını koyduğu rivayet edilen kaya işte buradadır! Sizin için Ka'be yerine geçer.' dedi ve ardından o kayanın üzerine bir kubbe inşa edip üzerine ipekten örtüler astı ve [bu işe bakacak] bekçileri atadı. [Bunun üzerine] insanlar Ka'be'nin etrafında tavâf eder gibi burayı tavâf etmeye başladılar. Bu [olay] Emeviler iktidarda olduğu sürece devam etti.⁵⁰

Hâlbuki 'Abdumelik, Kubbetu's-Sahra'yı hicretin 69. senesinde inşa

47 Koçyiğit, "Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", 46; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 167; Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaaası*, çev. Mehmet Emin Özafşar - Mehmet Görmez (İstanbul: Risale Yayınevi, 2020), 2/65-66.

48 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/59.

49 Koçyiğit, "Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", 49.

50 Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk el- Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrût: Dâru Şâdir, 1415), 2/260-261.

ettirmiştir. Zührî ise bu tarihte 10-18 yaşındadır. Dolayısıyla bu yaşlar arasındaki bir kişinin rivayetinin halkın nezdinde Kur'an'ın açık bir emrinin önüne geçebilmesi tahayyül edilebilir bir durum değildir.⁵¹Bunun yanında Zührî'nin 'Abdumelik ile görüşmesi İbnu'z-Zubeyr'in öldürülmesinden daha sonradır.⁵²Keza 'Abdumelik'in hicretin 75. senesinde hacca gittiğine dair bir bilgi de aynı kaynakta yer almaktadır. Bu durum ise Goldziher'in iddiasına tamamen hilâfına bir durumdur. Zaten Emevîler'in böyle bir duruma sebebiyet vererek düşmanlarının eline propaganda silahını vermeleri pek de makul gözükmemektedir.⁵³ Dolayısıyla eğer Zührî Emevîler lehine hadis uydursaydı Abbâsiler bunu Emevî dönemini kötülemek için kullanırlardı. Ayrıca bu olaydan Ya'kûbî'den başka kimse de söz etmemektedir.⁵⁴ Nitekim aynı olayı aktaran Demîrî (ö. 808/1406) Zührî'nin ismini bu olayı aktarıırken geçirmemiş ve dahası da bu konuda hadis uydurduğundan bahsetmemiştir.⁵⁵

Goldziher, Zührî'nin Emevîler lehine hadis uydurduğuna dair bir olayı daha aktarır. Buna göre Emevî İbrahim b. Velîd, Zührî'ye gelerek tamamı önceden yazılmış bir defteri Zührî'ye arz ederek ondan bu defterin muhteviyâtını nakletme icâzetini istemekte, Zührî ise bunu onaylamasına ek olarak, "Benden başka bunları size kim bildirebilirdi ki?" demektedir.⁵⁶ Her ne kadar Fazlur Rahman bu hikâyenin Abbâsiler zamanında Emevîleri karalamak yahut Zührî'nin bazı öğrencileri tarafından onun itibarını arttırmak için uydurduğunu belirtse de⁵⁷ bu mesele Zührî'nin arz metodu ile ilgili görüşleriyle alâkalı bir meseledir. Dolayısıyla hemen bu haberin uydurma olduğuna hükmetmektense siyak-sibaka dayalı bir okuma yapmak daha isabetli görünmektedir. Öncelikle, yapılan nakil "Muhaddise yapılan kıraatler ondan semâ' edilme mertebesindedir" başlığı altında yer almaktadır.⁵⁸Ayrıca Goldziher'in yaptığı naklin devamında geçen فَالْ مَعْمَرُ: وَرَأَيْتُ أَيُّوبَ يُعْرَضُ عَلَيْهِ الْعِلْمُ فَيُحْيِيهِ، قَالَ مَعْمَرٌ: وَكَانَ مَنصُورٌ بِنِ الْمُعْتَمِرِ لَا يَرَى بِالْعَرَاضَةِ بَأْسًا ibaresinden⁵⁹ meselenin arz metoduyla alâkalı olduğu bilgisine rahatça ulaşılabilir. Hüseyin

51 Muhammed Mustafâ el- A' zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, çev. Muhammed Enes Topgül - Muhammed İkbâl Aslan (İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 2017), 183.

52 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 136.

53 A' zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, 183.

54 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 137.

55 Demîrî, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ, *Hayâtu'l-Hayevân el-Kubrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/58.

56 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/62.

57 Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın - Mehmed Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 105.

58 Hâfîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî Hâfîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Mâhir Yâsin el-Fahl (ed-Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1432), 2/12.

59 Hâfîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, 2/19.

Akgün, buna Zühri'nin okumadığı ve kendisine okunmayan kitaplardan kendi adına rivayet edilmesine izin verdiğine dair haberleri⁶⁰ göstererek itiraz eder⁶¹ ve bunun Zühri'ye has bir metot olduğunu belirtir.⁶²

Bu bağlamda ek olarak sadece Zühri'nin hadis rivayetinde hâlâ mütesahhil davranmış olduğuna dair bir iddia bâkî kalmaktadır. Buna ek olarak Hatiboğlu'nun dediği üzere Goldziher'in, çoğu zaman olduğu gibi burada da kendi tezinin aksini ispatlayan delilleri “görmediği” yahut görmezden gelmiş olduğu da söylenebilir.

Nitekim Goldziher'in nakil yaptığı aynı eserde 'Ubeydullâh b. Ömer b. Hafş; Zühri'ye kitaplarından birisi getirildiğinde sayfalarını karıştırıp baktığını ve sonrasında ise “Bu benim hadisim. Bildim bunu! Bunu benden alın.” dediğini nakletmektedir.⁶³ Dolayısıyla Zühri kitapların içeriğine hiç bakmadan rivayet izni veren birisi değildir. Keza onunla ilgili mervî olan başka haberlerde de ondan *kıraat* yolu hariç hiçbir yoldan hadis alınmadığı hatta kiraati güzel olduğu için Mâlik b. Enes'e hadis okutulduğu hem başkalarından hem de Mâlik'ten rivayet edilmiştir.⁶⁴ Ayrıca Zühri'nin “Kitâbın *arz* edilmesiyle hadisin *arz* edilmesi denktir.” sözü de aynı kaynakta zikredilmektedir.⁶⁵ Zühri'nin icâzet metoduna hakkındaki bu zıt bilgileri izah etme sadedinde Süfyân b. 'Uyeyne'nin anlattığı şu olay dikkate şayandır:

أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الْمُعَدَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْحَكِيمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو قِلَابَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ شِهَابٍ فَجَاءَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَمَعَهُ ثَلَاثُ قِرْطَاسٍ فِيهِ حَدِيثٌ ظَهْرًا وَبَطْنًا، فَقَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ، أَرَوَيْ هَذَا عَنْكَ؟ قَالَ: تَعَمَّ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَيُّهُمَا أَحْسَبُ، ابْنُ شِهَابٍ أَوْ ابْنُ جُرَيْجٍ، يَقُولُ لَهُ أَرَوَيْ هَذَا عَنْكَ؟ فَيَقُولُ: تَعَمَّ قُلْتُ: عَجِبَ سَفِيَانُ كَيْفَ لَمْ يَنْظُرْ ابْنُ شِهَابٍ إِلَى الْمَكْتُوبِ فِي الْقِرْطَاسِ، أَهُوَ مِنْ حَدِيثِهِ أَمْ لَا، وَكَيْفَ اسْتَحَازَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَنْ يَسْأَلَهُ إِجَازَةَ ذَلِكَ، وَلَعَلَّ ابْنَ شِهَابٍ كَانَ قَدْ عَرَفَ الْقِرْطَاسَ، بَلْ عَسَاهُ أَنْ يَكُونَ هُوَ كَتَبَهُ، فَأَعْنَاهُ ذَلِكَ عَنِ النَّظَرِ فِيهِ، أَوْ كَانَ يَعْتَقِدُ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ لَا يَسْتَجِيرُ إِلَّا مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِهِ، لِإِمَانَةِ ابْنِ جُرَيْجٍ عِنْدَهُ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Süfyân b. 'Uyeyne şöyle anlattı: 'Ben İbn Şihâb'ın yanındaiken İbn Cüreyc,

60 *Ḥaṭīb el-Bağdâdî, el-Kifâye, 2/87*. سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ مُحَمَّدَ بْنَ يَعْقُوبَ الْأَصَمَ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدَ الصَّرِيهِيَّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ مُحَمَّدَ الدُّورِيِّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ، يَقُولُ: حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: كُنْتُ أَرَى الزُّهْرِيَّ يُؤْتِي بِالْكِتَابِ مَا قَرَأَهُ وَلَا فُرِيَّ عَلَيْهِ، فَيَقَالُ لَهُ: تَرَوِي هَذَا عَنْكَ؟ فَيَقُولُ: تَعَمَّ. أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ أَحْمَدَ الْوَاعِظُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ شَيْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ شُعَيْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ضَمْرَةَ، يَقُولُ: أَشْهَدُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الزُّهْرِيُّ يُؤْتِي بِالْكِتَابِ فَيَقَالُ تَرَوِيهِ عَنْكَ؟ فَيَقُولُ تَعَمَّ، مَا قَرَأَهُ وَلَا فُرِيَّ عَلَيْهِ. أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي جَعْفَرِ الْغَطِيهِيَّ، وَعَلِيُّ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ الْبَصْرِيَّ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعْدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ سَفِيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَدَّثِي، قَالَ: حَدَّثَنَا حَزْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، وَهُوَ ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ رَجُلًا جَاءَ إِلَى ابْنِ شِهَابٍ بِكِتَابٍ فِيهِ أَحَادِيثٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فَقَالَ لَهُ: أَحَدَّثَ بِهَا عَنْكَ؟ فَقَالَ لَهُ ابْنُ شِهَابٍ: تَعَمَّ، وَمَنْ يَقْرَأْ عَلَيْهِ

61 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 168, 176. dipnot.

62 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 169.

63 *Ḥaṭīb el-Bağdâdî, el-Kifâye, 2/ 86*.

64 *Ḥaṭīb el-Bağdâdî, el-Kifâye, 2/17-18*.

65 *Ḥaṭīb el-Bağdâdî, el-Kifâye, 2/18*.

yanında ön ve arka sayfalarında hadis yazan üç sayfa kâğıt ile çıkageldi ve dedi ki: 'Ey Ebû Bekr [ez-Zühri] bunları senden rivayet ediyorum?' [Zühri de]: 'Olur' dedi. İbn 'Uyeyne [bu olay üzerine] dedi ki: 'Vallahi bu ikisinden hangisine şaşıracağımı bilmiyorum! İbn Şihâb'a mı şaşayım İbn Cüreyc'e mi? İbn Cüreyc buna: 'Senden bunları rivayet ediyorum.' diyor. Bu da: 'Tamam' diyor.' [Râvi] der ki: 'Süfyân [bu olaya] şaşırmişti. İbn Şihâb kâğıtta yazan şeye kendisinin hadisi mi değil mi diye nasıl bakmaz? [Peki ya] İbn Cüreyc, böyle bir şeyin icâzetini nasıl talep eder? Belki İbn Şihâb kâğıtta yazanları biliyordu. Belki de bilakis kâğıttakileri o yazmıştı bundan dolayı da kâğıda bakmaktan müstağni kaldı. Yahut İbn Cüreyc'e güvendiğinden dolayı onun kendi [rivayet ettiği] hadisinden başka bir şey için icâzet istemeyeceğine itikad ettiği [için böyle yaptı. Yine de en doğrusunu] Allah bilir.'⁶⁶

Mezkûr te'villerden birisinin doğru olma olasılığı yüksektir. Zira İbn Cüreyc kendisine herhangi bir şey sorulduğunda "Yazın! Çünkü ilim [hadis] kitap gibi bir şeyle kayıt altına alınmalıdır." derdi.⁶⁷ Ayrıca hem Zühri'nin hadis rivayetinde titiz davrandığına dair nakiller bulunmaktadır hem de Zühri Emevî halifelerinin isteklerine göre din anlatan birisi değildir. Söz gelimi Emevî Halifesi Hişâm b. 'Abdumelik bir gün Zühri'ye Nûr Suresi'ndeki "içlerinden günahın büyüğünü üstlenen"⁶⁸ âyetinin bahsettiği kişinin kim olduğunu sorar. Zühri ise bu kişinin 'Abdullah b. Ubeyy olduğunu söyler. Halife, Zühri'yi yalancılıkla itham eder ve bu kişinin Ali b. Ebî Tâlib olduğunu belirtir. Bunun üzerine Zühri, halifeyi karşısına alarak şu cümleyi dediği nakledilmektedir:

Ben mi yalan konuşuyorum? Sen umrumda [bile] değilsin! Allah'a yemin olsun ki, semâdan bir münadi bana; 'Allah yalanı helal kabul etti' diye çağrıda bulunsa yine de yalan konuşmam! Bana 'Urve, Sâ'id b. Müseyyeb, 'Ubeydullâh ve 'Alkame, Â'îşe'den rivayet etti ki; 'İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen kişi Abdullah b. Ubeyy'dir.'⁶⁹

Zühri'nin yeri gelince halifelere muhalefet ettiğine dair benzer haberleri nakleden Mustafa Özkan,⁷⁰ Zühri'nin halife tarafından İbnu'l-Eş'âs isyanına

66 Hâfîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/88.

67 Hâfîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî Hâfîb el-Bağdâdî, *Takvîdu'l-İlm*, thk. Yûsuf El-'Iyş (Beyrût: Dâru 'İhyâ'î's-Sunneti'n-Nebeviyye, 1974), 112.

68 en-Nûr, 24/11.

69 İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fađl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Fetħu'l-bârî bi-şerhi Şaħîhi'l-Buħârî*, thk. Şua'yb el-Arnâvût Âdil Mürşid (Beyrut-Lübnan: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 12/328.

70 Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 222-226.

destek vermemesi ve ilim ehlinde olması nedeniyle sevildiğini belirtmiş⁷¹ ve Zührî'nin halifelerle “fikir olarak değil de ilişki biçimi olarak” iyi geçindiğini ifade etmiştir.⁷²

Goldziher'in Zührî ile ilgili diğer bir iddiası ise Onun: “Hükümdarlar bizi hadis yazmaya zorladı” ifadesine dayanmaktadır. Bu iddiaya göre Zührî, hükümdarların zorlamasıyla, onların isteklerini İslâm ümmeti üzerindeki âlimlik otoritesiyle desteklemiştir.⁷³ Sezgin'e göre ise Goldziher *kitâbet* kavramının ne anlama geldiğini bilmediği için ilgili kaynağı yanlış yorumlamıştır.⁷⁴ Hâlbuki bu usûl *vicâde* şeklindeki rivayet tarzından pek farklı olmayan bir yöntem olup Emevî emirleri bunu bolca kullandıkları için Zührî bunu istemese de meşru kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁵ Ahmet Yücel ise haklı olarak evvela ilgili rivayetten uydurma hadis yazımına dair bir şey çıkarılamayacağını belirtmiş sonrasında ise bu olayın siyak-sibakını inceleyerek halifenin Zührî'yi hadis yazmaya zorlamasının genel bir durum olmadığını, hadis yazdırmak konusunda istekli olmayan Zührî'nin halifenin emriyle onun çocuklarına özel olarak hadis yazdığını belirtmiş ve sonrasında diğer Müslümanların istifadesi için de hadis yazdırma ihtiyacının duyulduğunu⁷⁶ ifade etmiştir.⁷⁷ Esasen bu tarz izahlara gitmeye gerek dahi yoktur. Nitekim Zührî'nin söylemek istediğinin “Şimdi biz kitaplarımıza umerânın ulaşmasına mecbur kalıyoruz. Öyle ise artık bunlara halkın da ulaşmasını engellemenin bir anlamı yoktur.” mânasına geldiği rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁷⁸ Nitekim onun: “Biz ilmin yazılmasını şu umerâ bizi zorlayana kadar kerih görüyorduk. Daha sonra Müslümanlardan bir tanesini bile bundan mahrum etmememiz (gerektiği) kanaatine sahip olduk.”⁷⁹ sözü bu mânaya açık bir şekilde delâlet etmektedir. Bunun yanında hadis yazımının o dönemler bir ihtiyaç haline geldiği de söylenebilir. Nitekim Recâ b. Hâyye, Halife Hişâm b. 'Abdûlmelik'in kendisine mektup yazarak bir hadis hakkında sorduğunu lâkin kendisinin bu hadisi unuttuğunu anlatır ve “keşke [sorduğu] o hadis yanımda

71 Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, 221.

72 Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, 227.

73 Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/62-63.

74 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 41-42.

75 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 30.

76 Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osman ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/83-84.

77 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 135-136.

78 Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğazi Müellifleri ve Eserleri*, çev. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 149.

79 Haşîbel-Bağdâdî, *Takvîdu'l-İlm*, 107. حَدَّثَنَا أَحْبَبْنَا إِسْمَاعِيلَ بْنَ مُحَمَّدٍ الصَّفَّارَ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمَعْدَلِيُّ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: كُنَّا نَكْرَهُ كِتَابَ الْعُلَمَاءِ حَتَّى أَكْرَهْنَا عَلَيْهِ هَؤُلَاءِ الْأُمَرَاءَ فَرَأَيْنَا أَنَّ لَا نَمْنَعُهُ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

yazılı olarak bulunsaydı” diyerek pişmanlığını belirtir.⁸⁰ Hatta Zühri’nin unutmak korkusuyla hadisleri bazen ayakkabısının altına yazdığı da Ma‘mer’den rivayet edilir.⁸¹ Dolayısıyla hem bu konuda zorlama tevellere gitmeye gerek yoktur hem de Zühri’nin Emevilerin iddialarını desteklemek amacıyla hadis uydurduğu kabul edilebilir bir durum değildir.⁸²

5. Sonuç

Goldziher, hem Batı hem Doğu dünyasında çalışmalarıyla büyük yankılara sebep olan bir müsteşriktir. Kendisinden etkilenip şüpheciliğini ileri götüren Joseph Schacht ve G. H. A. Juynboll gibi oryantalistler olsa da⁸³ kaynaklara yönelik şüpheciliğini ve sınırlı sayıda örnekten tümevarımlara gitmesini eleştiren Johann Fück gibi oryantalistler de olmuştur.⁸⁴Fück’e göre; hadislere olan güvenin tamamen yitirilmesi fikri haksız bir genellemedir. Zira hadislerin gerçek bir özü bulunmaktadır. Dolayısıyla mezkûr bakış açısı Peygamber’in kişiliğinin ashâbı üzerindeki olağanüstü etkisini tamamıyla yanlış değerlendirmektedir.⁸⁵

Makalede Goldziher’e yapılan eleştiriler aşağıdaki üç başlık altında değerlendirilmiştir:

- Metni esas alarak isnada önem vermemesi
- Keyfi kurgularla spekülâtif hükümler vermesi
- Naklettiği metinlerde tahrifler yapması veyaiddiasına zıt metinleri görmezden gelmesi

Metni esas alarak isnada önem vermemesi, Goldziher’in kullandığı filoloji altyapılı tarihi tenkit metodunun içerisinde değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla bu konuda Goldziher’e yapılan eleştiriler hem Goldziher’in metodu açısından hem de hâlihazırda güvenilir olarak bilinen râvilerin de hataya düşebilme ihtimalinden dolayı Goldziher’in aleyhinde pek de kuvvetli bir argüman değildir.

Keyfi kurgularla spekülâtif hükümler verdiğine dair iddia ise kısmen doğru

80 Hâfîbel-Bağdâdî, *Takvîdu’l-İlm*, 108.

81 Hâfîbel-Bağdâdî, *Takvîdu’l-İlm*, 107.

82 Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğazi Müellifleri ve Eserleri*, 149.

83 Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 290; Kızıl, “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği”, 53.

84 Kızıl, “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği”, 53.

85 Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 201.

kabul edilebilir. Nitekim onun iddialarını sunarken kullandığı tümevarım metodu; hükmün kesinliğini gerektiren ve ilgili öncülün tüm fertlerini kapsayarak yapılan tam tümevarım/mukassem kıyâs olarak⁸⁶ değerlendirilemez çünkü genellikle bir-iki örnekten hareketle bu sonuçlara ulaşmaktadır.⁸⁷ Bunun yanında tabii olarak herhangi bir görüşü ispatlamak için asgarî olarak ne kadar örnek gösterilmesi gerektiği de net olan bir husus değildir çünkü İslâm literatürünün herhangi bir konuda ortaya koyduğu kaynak genişliği herhangi bir hükme dayanak ararken kullanılan öncüllerin tüm fertlerinin toplanmasının önünde büyük ama meşkûr bir engel teşkil etmektedir.

Goldziher hakkında yapılan, kaynakları tahrif ettiğine ve iddiasına zıt nakilleri görmezden geldiğine dair eleştiri de kısmen doğruluk arz etmekte olsa da önemli olan bunun sebepleri üzerinde durmaktır. Nitekim Goldziher bazı görüşlerini sonradan edindiği bilgilerle farklı makalelerinde tashih etmiştir.⁸⁸ Dolayısıyla Mehmed Said Hatiboğlu'nun Goldziher ile ilgili şu yorumuna hak verilmeden geçilemeyeceği kanaati hâsıl olmaktadır:

Düştüğü ilmi yanlışlara ve yaptığı bazı keyfi yorumlara gelince, bunların, 120 sene öncesinde içinde bulunduğu kaynak yetmezliğinden ve yanlış anlamalardan ileri geldiğini zannediyorum. Zira önceleri yaptığı yanlışları daha sonra bizzat düzelterek ilim ahlakına sahip olduğunu gösteren pek çok misal vardır.⁸⁹

86 Ömer Türker, *İslam Felsefesine Konusal Giriş* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 95.

87 Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", 44.Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği", 53.

88 Vekî'nin yazılı materyal kullanmadığına dair görüşünü 1896 senesinde yazdığı başka bir makalesinde Vekî'nin bir *Muşannefi* olduğu yönünde değiştirmiştir. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 38.

89 Mehmed Said Hatiboğlu, "Okuyucumuza", *İslam Kültürü Araştırmaları* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 1/28-29.

Kaynakça

- Ağarı**, Murat. "Ya'kûbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Akgün**, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- A'zamî**, MuhammedMustafâ. *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*. çev. Muhammed Enes Topgül - Muhammet İkbâl Aslan. İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 3. Basım., 2017.
- Cevizci**, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 6. Basım., 2018.
- Collingwood**, Robin George. *Tarih Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 8. Basım., 2019.
- Çap**, Sabri. *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım., 2021.
- Demîrî**, Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ. *Hayâtu'l-Hayevân el-Kubrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Dere**, Ali. *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımı Eleştirel Bir İnceleme*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2006.
- Ebü'l-Ferec el-İsbehânî**, 'Alî b. el-Huseyn el-Çureşî. *el-Eğâni*. 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Hyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1415/1994.
- Ebü Şehbe**, Muhammed. *Sünnet Müdafaası*. 2 Cilt. çev. Mehmet Emin Özafşar - Mehmet Görmez. İstanbul: Risale Yayınevi, 2020.
- Fazlur Rahman**. *İslâm*. çev. Mehmet Aydın - Mehmed Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 12. Basım., 2016.
- Goldziher**, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. çev. CihadTunç - Muhammed Said Hatiboğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Hâfîb el-Bağdâdî**, Ebü BekrAhmed b. 'Alî. *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. 2 Cilt. thk. MâhirYâsîn el-Fahl. ed-Demmâm: Dâru'lbnî'l-Cevzî, 1432/2011.
- Takvîdu'l-İlm*. thk. Yûsuf el-'Iyş. Beyrût: Dâru'İhyâ'i's-Sunneti'n-Nebeviyye, 1974.
- Hatiboğlu**, İbrahim. "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi". *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar-Örnek Metinler*. haz. Ahmet Yücel. 17-50. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu**, Mehmed Said. "Okuyucumuza". *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. mlf. Ignaz Goldziher. 1/11-30. Ankara: Otto Yayınları, 2019.

- Hegel**, Georg Wilhelm Friedrich. *Tarih Felsefesi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2006.
- Horovitz**, Josef. *İslâmi Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğazi Müellifleri ve Eserleri*. çev. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım., 2019.
- İbn Fûrek**, Ebû BekrMuhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Ensârî el-İşbehânî. *Muşkilu'l-Ĥadîs ve Beyânuhu*. thk. Mûsâ Muhammed 'Alî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 2. Basım., 1405/1985.
- İbn Hacer el-'Askalânî**, Ebû'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed. *Fetḥu'l-Bârîbi-ŞerhiŞahihi'l-Buĥârî*. 24 Cilt. thk. Şua 'yb el-Arnâvût -Â'dilMürşid. Beyrut-Lübnan: Darû'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybeed-Dîneverî. *Te'viluMuĥtelifi'l-Ĥadîs*. thk. MuhammedMuĥyiddîn el-Eşfar. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî -ed-Davĥa: Muessesetu'l-İşrâk, 2. Basım., 1420/1999.
- Kızıl**, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7 / 2 (Aralık 2009), 45-62.
- Koçyiğit**, Talat. "Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1-4 (1967), 43-56.
- Nasr**, Beşir. "Goldziher'in 'Muhammedanische Studien' Adlı Kitabı: Metodu ve Kaynakları". çev. Yavuz Köktaş. *Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak*. haz. Yavuz Köktaş. 171-186. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Özkan**, Mustafa. *Emeviler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım., 2015.
- Sezgin**, Mehmed Fuad. *Buĥârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto Yayınları, 8. Basım., 2019.
- Taberî**, Ebû Ca'ferMuhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîĥu'r-Rusulve'l-Mulûk, ve ŞîlatuTârîĥeĥ-Ĥaberî*. 11 Cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. Beyrut: Dâru't-Turâş, 2. Basım., 1387/1967.
- Türker**, Ömer. *İslâm Felsefesine Konusal Giriş*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Walsh**, Henry - Wilshire, Bruce. "Metafizik Nedir?" *Metafiziğe Giriş*. ed. ve çev. Ahmet Cevzici. 1-120. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- Ya'kûbî**, Ebû Ya'kûbAhmed b. İshâk. *Târîĥu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrût: DâruŞâdir, 6. Basım., 1415/1995.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım., 2017.

Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. ‘Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1419/1998.